

twórczym konkluzjom. Zarówno sympozjum, jak i dokumentujący je zbiór tekstów świadczą o nie malejącym współczesnym zainteresowaniu twórczością Orygenesusa, a przede wszystkim o niezwykle inspirującej roli, jaką odegrała jego myśl w różnych środowiskach wczesnochrześcijańskich. Pozostaje tylko żałować, że jest to kolejna publikacja orygeniańska bez żadnego polskiego akcentu.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Ks. Paweł GWIAZDA, *Życie kontemplacyjne według św. Grzegorza Wielkiego, Mistyka Chrześcijańska 3, Warszawa 2001, Wydawnictwo Neriton, ss. 261.*

W przededniu przypadającej na 2004 r. 1400. rocznicy śmierci wybitnego papieża i doktora Kościoła, św. Grzegorza Wielkiego, otrzymaliśmy, obok znakomicie przełożonej z angielskiego przez P. Nehringa klasycznej biografii R. Markusa (*Grzegorz Wielki*, Warszawa 2003), cenne polskie opracowanie poświęcone tej postaci. Jest to dostosowana do wymogów publikacji drukowanej rozprawa doktorska ks. P. Gwiazdy pt. *Życie kontemplacyjne według św. Grzegorza Wielkiego*, napisana na Sekcji Teologii Duchowości Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W syntetycznym ujęciu prezentuje ona, głównie na podstawie napisanych przez Papieża metodą alegoryczną dzieł egzegetycznych, wszystkie istotne elementy jego teologii i psychologii życia wewnętrznego, które w większości przeszły do późniejszej teologii duchowości. Autor pogłębia obraz św. Grzegorza, postrzeganego głównie jako pastoralisty, duszpasterza i ojca misji na terenie Anglii, ukazując go jako „doktora mistycznego” i uzasadniając wyczerpująco tezę H.I. Marrou, powtarzaną w znanej i pięknej książce przez J. Leclercq’a, głoszącą, że Grzegorz był przede wszystkim mistykiem i to najwyższej próby (*Miłość nauki a pragnienie Boga*, tłum. M. Borkowska, ŻM 14, Kraków 1997, 34).

Systematyczny wykład gregoriańskiej nauki o życiu kontemplacyjnym został ujęty w dwa obszernie, szczegółowe rozdziały (II. *Podstawowe zasady rozwoju życia kontemplacyjnego* i III. *Istota życia kontemplacyjnego*), stanowiące istotną część książki. W pierwszym z nich Autor omawia szeroko proces rozwoju życia kontemplacyjnego, zwracając uwagę na istotne sformułowania Grzegorza, stanowiące słupy milowe na tej drodze: przekonanie o powszechności powołania do takiej formy życia, gdyż kontemplacja Boga jest ostatecznym celem życia wszystkich chrześcijan; uznanie życia aktywnego i związanych z nim „oczyszczeń czynnych i biernych” za konieczny etap przygotowujący do życia kontemplacyjnego; zaliczenie do skutków życia kontemplacyjnego cnót, zwłaszcza miłości, pokory, mądrości, stałości i zgodności woli własnej z Bożą; wskazanie na ideał życia doskonałego, jakim jest synteza życia aktywnego

i kontemplacyjnego, czyli tzw. „życie mieszane”, będące najlepszą realizacją przykazania miłości Boga i bliźniego. Drugi ze wspomnianych rozdziałów rozprawy zawiera dokładną analizę samego aktu kontemplacji. Ukazuje go od strony podmiotu, czyli człowieka, w którym działanie rozumu i woli musi łączyć się z postawą miłości, oraz od strony przedmiotu, czyli Boga, który zawsze pozostaje w jakiś sposób zakryty w swej istocie. Autor przedstawia zakres semantyczny terminu „contemplatio”; ukazuje różnice między kontemplacją nabytą i wlaną; omawia naturę najważniejszego w doczesnym życiu stopnia kontemplacji, nazywanego kontemplacją ognistą lub płonąca, mającą charakter zjednoczenia przekształcającego; charakteryzuje akt kontemplacji, który w rozumieniu Grzegorza Wielkiego jest darmową łaską: trwa krótko, ale intensywnie.

Omówiony powyżej zasadniczy trzon opracowania został słusznie ujęty w kłamerę dwóch rozdziałów uzupełniających, ukazujących konieczne tło tej nauki. W I rozdziale o charakterze wprowadzającym (*Podstawy teologiczne życia kontemplacyjnego*) autor przedstawia, w jaki sposób koncepcja duchowości jest zakorzeniona w całości poglądów teologicznych Grzegorza. Wśród nich naczelną ideą jest idea „powrotu człowieka do raj”, której realizacja jest możliwa przez stopniowe odzyskiwanie stanu sprzed grzechu pierworodnego, czyli utraconej zdolności kontemplacyjnego jednoczenia się z Bogiem. Ten proces odnowy jest możliwy dzięki współpracy człowieka z darami Ducha Świętego i poznaniu tajemnicy Wcielenia Chrystusa, przy założeniu, że „jak u początków nawrócenia, tak i w kontemplacji, Bóg wspiera i kieruje wzrostem duszy przez swą łaskę” i to „On sam w kontemplacji napędza człowieka łaską swojej nadprzyrodzonej miłości, budzi miłość ku sobie i sam, przez łaskę miłości, zamieszkuje w duszy” (s. 24). Ostatni rozdział książki (*Źródła, wpływ i aktualność doktryny Grzegorza Wielkiego*) stanowi natomiast twórcze podsumowanie zaprezentowanych analiz w perspektywie historycznego rozwoju myśli teologicznej. Autor podkreśla kluczową rolę, jaką odegrał w Grzegorzowej refleksji teologicznej biblijny „chleb, umacniający na drodze życia wiary” (s. 198), czyli tekst Pisma świętego, interpretowany na wzór tradycji aleksandryjskiej przede wszystkim w sposób moralny i alegoryczny, oraz dzieła Ojców Kościoła, zwłaszcza św. Augustyna, Jana Kasjana i św. Benedykta, a także własne życiowe doświadczenie. Zaznacza również wpływ Grzegorza na późniejszych, głównie średniowiecznych autorów literatury ascetycznej oraz stwierdza, że doktryna Papieża jest do dziś aktualna, ponieważ opisuje drogę duchowego rozwoju obrazowym językiem, podkreśla zasadę jedności życia aktywnego i kontemplacyjnego oraz przedstawia to ostatnie jako dostępne dla każdego chrześcijanina.

Wartościowym uzupełnieniem rozprawy jest aneks (ss. 216-237) zawierający tłumaczenie niedostępnego dotąd w języku polskim niewielkiego *Komentarza do „Pieśni nad pieśniami”* Grzegorza Wielkiego. Stanowi on przykład

wywodzącej się z orygeniańskiego alegoryzmu duchowej interpretacji starotestamentalnej księgi, w której sceny miłości cielesnej są tylko obrazami wzniosłej miłości duchowej. Aneks doskonale ilustruje własnymi słowami Papieża teoretyczny wykład jego doktryny przeprowadzony przez Autora pracy, zwłaszcza pozwala zrozumieć omawianą w książce (s. 73-79) ideę kompunkcji, czyli duchowego zranienia przez Boga, jakiego doświadcza kontemplatyk, pobudzany w ten sposób do jeszcze większej bojaźni i miłości Boga, wyrażonej obrazem pocałunku.

Recenzowane studium ks. P. Gwiazdy zdradza głębokie wniknięcie w myśl wielkiego papieża. Autor wykazał się umiejętnością precyzyjnej filologicznej i teologicznej analizy materiału źródłowego. Na uznanie zasługuje przejrzystość w prezentowaniu niełatwej i obfitującej w oryginalną terminologię nauki św. Grzegorza, a przede wszystkim umiejętność usystematyzowania materiału pochodzącego z dzieł, nie mających charakteru teologicznych traktatów, a ponadto reprezentujących różne gatunki literackie: egzegetycznego komentarza, podręcznika teologii pastoralnej, hagiograficznego dialogu czy urzędowej bądź prywatnej korespondencji. Jako patrolog oczekiwałbym jedynie obszerniejszych cytatów kluczowych tekstów łacińskich, chociaż podstawowe terminy stosowane przez Grzegorza są zawsze podawane przez autora książki w języku oryginału.

Książka ks. P. Gwiazdy dowodzi, że teologia życia duchowego zawarta w pismach św. Grzegorza Wielkiego pozostaje nadal aktualnym kompendium wiedzy o życiu kontemplacyjnym. Opracowanie ma cechy nie tylko rzetelnego studium historycznego, ale staje się również aktualnym podręcznikiem duchowości, czerpiącym z najlepszych wzorów wczesnochrześcijańskiej tradycji. Autorowi należy się wdzięczność za źródłowe ukazanie portretu Grzegorza Wielkiego jako mistyka oraz uczynienie jego koncepcji życia duchowego przystępną i atrakcyjną dla współczesnego chrześcijanina.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Robert WIŚNIEWSKI, *Szatan i jego studzy. Rola diabła i demonów w łacińskiej literaturze hagiograficznej IV-V wieku. Chryścijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, red. T. Derda – E. Wipszycka, t. 4, Kraków 2003, Wydawnictwo Universitas, ss. 281.

Trzy pierwsze tomy przygotowywanej przez środowisko papirologów i historyków starożytności Uniwersytetu Warszawskiego serii *Chryścijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze* (t. 1: Warszawa 1997; t. 2: Kraków 1999; t. 3: Kraków 2000) stanowiły zbiory cennych, analitycznych studiów dotyczących ważnych, czasem kontrowersyjnych zagadnień z zakresu dziejów